

Când vorbitorul nu are dreptate. Câteva observații referitoare la „masculinitatea” limbii române

Cristinel MUNTEANU*

Keywords: *linguistic consciousness; Romanian language; tolerant masculinity; lexical signification; categorial signification*

1. În cele ce urmează, mi-am propus să discut despre unele manifestări – atât ocazionale, cât și fixate prin tradiție – ale conștiinței vorbitorilor cu privire la „masculinitatea” limbii române. Nu va fi vorba de „competența lingvistică” propriu-zisă, ci de „conștiința lingvistică” a vorbitorilor. Ar trebui zis, mai degrabă, *conștientă*, decât *conștiință*, dar deja, în limba română, sfera semantică a primului termen (utilizat mult mai rar) a fost înglobată în conținutul celui alalt¹. În aceste condiții, voi întrebuița în continuare doar termenul *conștiință* pentru acele situații în care vorbitorul dovedește spirit critic în raport cu utilizarea limbii de către ceilalți². În astfel de împrejurări, vorbitorul „conștient” poate reacționa în diverse moduri și în mai multe grade: de la „strâmbatul din nas” la auzul unei expresii care „îi zgârie urechea”, până la luarea de atitudine, prin explicații și comentarii „metalingvistice”.

1.1. Câteva precizări acum legate de titlul ales. Întrucât este cunoscut faptul că Eugeniu Coșeriu obișnuia să afirme că „vorbitorul are totdeauna dreptate”, ar putea să pară că eu intenționez să îl contrazic pe acest savant. Nicidecum! Reproduc mai departe câteva formulări coșerieni:

Aici eu aplic totdeauna un principiu foarte general: *vorbitorul are totdeauna dreptate ca vorbitor, nu ca lingvist, nu când începe să explice* [subl.n.]. Eu formulez așa: limbajul e făcut de și pentru vorbitori, nu de și pentru lingviști. Și lingvistul trebuie să spună care este intuiția vorbitorului ș.a.m.d. (Coșeriu 1996: 30);

Și vorbitorul, spuneam, ca vorbitor, nu ca lingvist, ci ca vorbitor, are totdeauna dreptate. Se înțelege, când începe să ne explice, atuncea nu-i dăm dreptate, fiindcă atuncea el devine lingvist și în această calitate n-ar avea voie să greșească (Coșeriu 1994: 56).

* Universitatea „Danubius” din Galați, România (munteanucristinel@yahoo.com).

¹ În limba engleză, de pildă, distincția dintre termenul *consciousness* (sinonim cu *awareness*) și *conscience* este mult mai clară.

² Această conștiință lingvistică se poate manifesta și în sens pozitiv, nu doar în sens negativ, atunci când vorbitorii apreciază felul în care semenii lor întrebuițează „motivată” anumite cuvinte și expresii, ținând seama de semnificația originară a acestora, de simbolismul lor fonetic, de capacitatea lor de evocare etc. (vezi Munteanu 2013: 165–174). Până la un punct, raportul dintre «conștiința lingvistică» și «competența lingvistică» (la toate cele trei niveluri ale limbajului, după Coșeriu) este similară relației dintre «intelectul activ» și «intelectul pasiv» (la Aristotel) sau – pe baze diferite – celei dintre «*consciousness*» ‘conștientă’ și «*mind*» ‘minte’ (la John Dewey).

Așadar, un titlu mai precis, menit să preîntâmpine anumite confuzii, ar fi putut fi, în acest caz, *Când vorbitorul, ca lingvist naiv, nu are dreptate...* De altminteri, un însemnat discipol coșerian, Johannes Kabatek, a susținut o teză de doctorat intitulată chiar *Die Sprecher als Linguisten*³.

1.2. Partea a doua a titlului formulat de mine este o aluzie și, într-o câțva, o replică (mai concisă) la cartea Irinei Petraș, *Limba – stăpâna noastră. Încercare asupra feminității limbii române* (din 1999). Reluând o cercetare anterioară dedicată „masculinității tolerante” a limbii române (vezi Munteanu 2016), m-a interesat să discut, de data aceasta, și despre un caz de „intoleranță masculină”, tocmai pentru a arăta în ce sens *nu* are dreptate vorbitorul în unele circumstanțe. Înainte de a discuta un atare exemplu, cred că se impune să fac unele precizări suplimentare referitoare la felul în care înțeleg eu noțiunea de „conștiință lingvistică”, pe linia lingvisticii integrale coșeriene.

2. După cum se știe, Eugeniu Coșeriu a avut contribuții remarcabile și în privința „deontologiei limbajului”, adică a normelor care trebuie respectate pentru fiecare nivel al limbajului în parte: norma *congruenței* la nivel universal; norma *corectitudinii (idiomatice)* la nivel istoric și norma *adecvării* la nivel individual. În vorbire, aceste norme pot fi suspendate numai de jos în sus: norma adecvării poate suspenda (în anumite situații) norma corectitudinii, iar aceasta din urmă poate suspenda norma congruenței. În același timp, Coșeriu identifică și trei modalități prin care norma adecvării poate suspenda direct norma congruenței: prin *metalimbaj*, prin *extravaganță* (ce se manifestă îndeosebi în basme) și prin *metaforă* (vezi Coșeriu 1994: 163–171).

2.1. Într-un capitol despre „motivarea contextuală a frazeologismelor” (din cartea mea *Frazeologie românească. Formare și funcționare*), am oferit mai multe exemple care frapează „sensibilitatea” unor receptori prin aceea că încalcă norma congruenței (adică ceea ce se cunoaște cu privire la „lucruri” în general)⁴. De pildă, un reporter relatează într-un articol cum un polițist pe motocicletă a urmărit un șofer (aflat, pe cât se pare, în stare de ebrietate) și cum șoferul cu pricina a reușit să scape de urmărire, lăsându-l pe omul legii „cu ochii în soare”. Dat fiind faptul că totul se petrecuse pe la miezul nopții, vine („pe forum”) și replica promptă a unui cititor: „Interesant. Azi noapte la 12 un polițist pe motocicletă a rămas cu ochii în soare. Pfffff... Tare articolul!”. Într-un documentar TV dedicat lumii animalelor, se spune, la un moment dat, că „rechinul se întoarce de la vânătoare cu mâna goală”. La fel, dintr-o știre TV aflăm că „în colectivitatea sa, femela-zimbru are în continuare un cuvânt greu de spus” ș.a.m.d. (vezi Munteanu 2013: 167–170). Nu avem de-a face aici cu o suspendare a congruenței prin extravaganță, întrucât universul de discurs în care sunt plasate respectivele enunțuri nu este cel al literaturii artistice. Cineva ar putea susține că este vorba de o suspendare prin metaforă, de vreme ce expresiile idiomatice sunt (în cea mai mare parte a lor) niște metafore la origine. În realitate,

³ Vezi Johannes Kabatek, *Die Sprecher als Linguisten. Interferenz- und Sprachwandelpänomene dargestellt am Galicischen der Gegenwart*, Tübingen, Niemeyer, 1996. Ulterior a apărut și o versiune în galiciană: idem, *Os falantes como lingüistas. Tradición, innovación e interferencias no galego actual*, Vigo, Xerais, 2000.

⁴ Pentru neputința unor vorbitori de a deosebi planul «lucrurilor» de planul «cuvintelor», vezi Dumitrăcel 1997: 245–251 (ale cărui exemple le-am comentat în Munteanu 2012: 27–28).

adică în sincronie, acestea nu mai sunt însă metafore, ci expresii fixe în cazul cărora desemnarea s-a transformat deja în semnificație.

2.2. Din păcate sau din fericire, unii vorbitori ori receptori nu-și pot reprima întotdeauna simțul analizei lingvistice (sau „etimologice”) când vine vorba nu numai de folosirea anumitor frazeologisme (judecate ca expresii libere), ci și de alegerea unor nume proprii (considerate potrivite ori nepotrivite, din perspectiva semnificației etimologice, pentru desemnarea unor persoane reale ori a unor personaje literare) sau chiar de utilizarea unor neologisme (a căror origine greacă ori latină, bunăoară, este transparentă pentru ei). Pe de altă parte, cei care „greșesc” (intenționat) se pot apăra pretinzând că au ales numele personajelor în mod ironic, că au suprapus intenționat universurile de discurs din necesități ludice (apelând la extravagantă), că au întrebuințat metafore etc. Judecând din perspectiva competenței lingvistice deținute ori dobândite, există un spectru larg de vorbitori, cu diferențe graduale între ei: de la cei preocupați numai de cunoașterea (parțială) a unei limbi istorice anume (și a normelor de corectitudine specifice acesteia), care ignoră tradițiile discursive și posibilitățile de evocare ale cuvintelor și frazeologismelor, până la cei care țin seama de toate aceste lucruri, dovedind o bună stăpânire a normelor adecvării și a congruenței.

2.3. Se pare că (la modul ideal) există (1) vorbitori care posedă doar *conștiință lingvistică sincronică* și (2) vorbitori care dezvoltă, în plus, o *conștiință lingvistică diacronică* sau (mai bine zis) *istorică*. Cei dintâi vor manifesta toată viața doar o *cognitio clara confusa* (după Leibniz; cf. Coșeriu 1996: 14–16); ceilalți (exceptând cazurile în care vor deveni și lingviști, avansând către cunoașterea reflexivă) vor manifesta în vorbire, ori de câte ori vor avea ocazia, o *cognitio clara distincta* (cf. Coseriu 1992: 229–234)⁵. Pentru aceștia din urmă, utilizarea limbii presupune (acolo unde se poate) un soi de „motivare secundă” (uneori chiar un fel de „conștiință artistică”). Nu este vorba aici de vechea opoziție între *analogiști* și *anomaliști* (sau de orientarea *physei* vs orientarea *thesei*), fiindcă nu mă refer la *motivarea* (naturală ori cauzală) a *semnului lingvistic*, ci la *motivarea utilizării unui anumit semn lingvistic* (în funcție de intențiile/scopurile comunicării)⁶.

3. În continuare, voi prezenta un „studiu de caz”, în care unui vorbitor conștiința lingvistică se vede că nu-i dă pace, silindu-l să reacționeze chiar împotriva unor prevederi legale. Într-un articol intitulat *Zoe, fii bărbat! Despre medalia*

⁵ De un tip de „diachronic awareness” ori „diachrony in synchrony” ca parte a unei „linguistic competence” a vorbitorilor discută recent și José M. González (2015: 4), chiar dacă într-un alt sens decât cel avut în vedere de mine aici. González (care a consultat cartea lui E. Coșeriu, *Sincronia, diacronia e historia*) crede că el este creatorul sintagmei „diacronie în sincronie”, fără să știe că, de fapt, Eugeniu Coșeriu o folosise deja cu mult timp înainte. Astfel, referindu-se la limbile literare sau de cultură, Coșeriu spune (nu doar o dată) într-una dintre prelegerile sale ieșene că există „un fel de co-prezență a diacroniei în sincronie” (Coșeriu 1994: 56–57). Dar ideea în sine este afirmată, în alți termeni, de Coșeriu chiar cu câteva decenii în urmă: undeva, de pildă, vorbește despre „una diacronia «subjetiva», o «diacronia de los hablantes»” (Coseriu 1981: 296–297; cf. și Coseriu 1973: 136).

⁶ Despre aceste aspecte am vorbit și într-o comunicare susținută la ultimul Congres Coșeriu (organizat de Universitatea din Potsdam, în 2015); vezi Cristinel Munteanu, *On the Importance of Coseriu's Three Types of Linguistic Competence for the Study of Phraseological Units*, care se va publica în curând, în Gerda Hassler, Thomas Stehl (Eds.), *Kompetenz – Funktion – Variation. Linguistica Coseriana V*, Frankfurt a.M., Peter Lang, 2017.

„Bărbăție și Credință”, publicat în rubrica *Opinii* a „Jurnalului de Argeș” (din 11.03.2015), gazetarul Cristian Vasile se arată scandalizat de următoarea situație:

Cum poate avea un asemenea nume o decorație a statului român în anul de grație 2015? De prima dată când am auzit termenul „bărbăție și credință”, cu ocazia decorării cms șef Petre Ionițescu, mi s-a părut ceva în neregulă, ceva zgâria la urechi. Ei bine, stimați cititori, acum sunt lămurit. În opinia mea, chiar esența acestei decorații, denumirea, este neconstituțională. Pentru că în Constituția României, la art 16, alin 1, scrie că „Cetățenii sunt egali în fața legii și a autorităților publice, fără privilegii și fără discriminări”. Ori [sic!] legea prin care se instituie medalia „Bărbăție și Credință” face taman o mare discriminare între bărbați și femei⁷.

Mai departe, autorul își exprimă indignarea bazându-se și pe autoritatea „Dicționarului” (DEX, pesemne):

Dacă medalia este acordată unui bărbat, totul este în regulă. Un bărbat poate fi bănuit că are bărbăție, adică „figurativ virilitate, vigoare, forță, vitejie” sau chiar „organul genital masculin”, după cum exact scrie la Dicționar. Dar ca să decorezi o femeie, s-o lauzi adică, spunând despre ea toate cele de mai sus, mi se pare o nesimțire. Pentru o doamnă, ar fi de înțeles dacă îți dă cu geanta în cap. Ca să înțelegem mai exact, discriminarea ar fi la fel de mare (dar pe dos) și dacă medalia s-ar numi „Feminitate și Credință”.

Cunoașterea (actualizată) a „lucrurilor”, adică a situației prezente, impune refacerea echilibrului, dl Vasile solicitând nici mai mult nici mai puțin decât implicarea directă a președintelui Johannis în această afacere:

Dar ce se potrivește perfect pentru anul 1903 „sună ca dracu” în anul 2015. În 1903 femeile nu făceau parte din armată și nici din poliție, principalii furnizori de decorabili cu medalia Bărbăție și Credință. Nici măcar drept de vot nu aveau femeile, acesta căpătându-l abia în 1938, prin Constituția lui Carol al II-lea. Nu întâmplător, marele Caragiale i-a pus în gură lui Tipătescu expresia „Zoe, fii bărbată”. Însă „O scrisoare pierdută” a lui Caragiale este o comedie, pe când medalia „Bărbăție și Credință” se presupune a fi un lucru foarte serios.

Așadar, rezumând, Cristian Vasile găsește complet inadecvată denumirea respectivei decorații/distincții militare, întrucât acordarea acesteia unei femei ar constitui, în definitiv, un act de limbaj (performativ) ratat, ce contrazice flagrant firea lucrurilor. Mai mult decât atât, jurnalistul în cauză apreciază (după cum am văzut deja) că „discriminarea ar fi la fel de mare (dar pe dos) și dacă medalia s-ar numi «Feminitate și Credință»”. Oare așa să fie? Viziunea românească tradițională pare să fie mult mai tolerantă în această privință...

4. În literatura de specialitate există – așa cum o menționam mai sus – o carte scrisă de Irina Petraș, intitulată *Limba – stăpâna noastră. Încercare asupra*

⁷ Ca să fim pe deplin edificați, autorul ne oferă și informații suplimentare: „Medalia pentru bărbăție și credință, în prezent Medalia Bărbăție și Credință, este o medalie românească instituită prin Decretul Regal Nr. 2812 din 3 noiembrie 1903, modificat prin Înaltul Decret Regal Nr. 2523 din 12 octombrie 1904, care a fost conferită ofițerilor și agenților de poliție care au dat dovadă de bărbăție și credință în îndeplinirea funcției. Medalia nu a mai fost acordată după 1947. În 2000, prin Legea nr. 29/2000 privind sistemul național de decorații al României, este reinstituată Medalia Bărbăție și Credință cu însemne de pace și război” (Vasile 2015).

feminității limbii române (vezi Petraș 1999). Este vorba, mai degrabă, de o cercetare a „feminității gramaticale” a limbii române, de vreme ce autoarea pleacă frecvent de la deosebiri dintre genul gramatical și genul natural în cazul raportului dintre cuvinte și „lucrurile” ori ființele desemnate prin ele. Cercetarea în cauză (desfășurată într-o manieră destul de liberă, sub forma unor capitole-eseuri) caută să demonstreze că limba română este mai feminină decât alte limbi, deoarece foarte multe substantive românești sunt de genul feminin acolo unde în alte limbi (de pildă, în franceză sau în germană) noțiunile respective se prezintă ca substantive masculine (eventual neutre). Ar rezulta, așadar, că felul în care interpretează românii lumea datorează mult acestei viziuni lingvistice „feminine”. În ansamblu, încercarea Irinei Petraș – care este specializată în problemele literaturii, și nu ale limbajului – mi se pare destul de modestă din punct de vedere științific (în pofida numeroaselor și valoroaselor surse bibliografice utilizate). Dar meritoriu rămâne faptul că cineva s-a gândit să scrie o carte întreagă despre așa ceva. Altminteri, observații de acest tip s-au făcut tot timpul: de exemplu, faptul că în limba română substantivul *adevăr* este la genul neutru (ori ambigen), deși în greaca veche și în latină termenii corespondenți (*alétheia*, respectiv *veritas*) erau la genul feminin. Sau, mergând spre reprezentările culturale, faptul că în limba germană «soarele» (*die Sonne*) apare ca o femeie, în timp ce «luna» (*der Mond*) apare ca un bărbat, adică exact invers față de cum apar aceste „lucruri” în cultura și limba română.

5. Într-un alt sens, se poate afirma la fel de bine că limba română este și masculină sau că dovedește, cel puțin, o anumită „masculinitate” atât în privința gramaticii, cât și a lexicului. Astfel, o masculinitate „dominatoare” poate fi remarcată, de pildă, în cazul utilizării unor forme de plural. Dacă într-o familie sunt patru *surori* și se naște apoi un *frate*, se va spune că în familie sunt cinci *frați* (deși surorile formează deja o majoritate). Dacă într-o clasă există 29 de *elevi*, este suficient să vină un singur *elev*, ca să se vorbească apoi de o clasă cu 30 de *elevi*. Asemenea exemple (și altele de un tip diferit) demonstrează, după părerea lui Eugeniu Coșeriu, că limbajul are propria sa logică⁸. Referindu-se la fenomenul neutralizării lingvistice, Coșeriu susține că acesta

are importanță teoretică, pentru înțelegerea limbajului în general și a limbilor, deoarece dezvăluie o logică specifică a limbajului, diferită de logica propriu-zisă și de logica științelor. În logică, în științe și în limbajele științifice, este valabil principiul contradicției, fapt pentru care opozițiile între termenii de același nivel au forma următoare: A|non-A. Cu alte cuvinte, un lucru ori este „A” ori este „non-A” și nu poate fi atât „A”, cât și „non-A”. În schimb, în gândirea lingvistică (nu în gândirea prin intermediul limbajului, ci în gândirea intuitivă care creează și care, în fond, *este* limbajul) nu e valabil acest principiu: „non-A” poate fi deopotrivă „A”, deși nu invers („A” nu poate fi de asemenea „non-A”). Astfel, *ziua* este „non-noapte” dar și „non-noapte + noapte”; *om* este „non-femeie” și deopotrivă „non-femeie + femeie”, adică „ființă umană în general”; singularul este „non-plural” și de asemenea „non-plural + plural”, adică termenul extensiv pentru întreaga opoziție de număr etc., în timp ce *noapte, femeie*, „pluralul” nu pot îngloba „contrariile” lor (Coșeriu 2000: 204).

⁸ Se cuvine să îl amintim și pe Otto Jespersen, care, înaintea lui Coșeriu, în cartea sa *Philosophy of Grammar* (din 1924), susținea că există o „logică lingvistică” sau că „limbajul are o logică proprie” (Jespersen 1965: 331–332).

5.1. Eugeniu Coșeriu leagă de aceeași logică particulară a limbajului și exemplele „gramaticale” de tipul celor pe care le-am dat mai sus (*soră + frate = frați; elevă + elev = elevi* etc.), afirmând explicit că

același lucru se întâmplă în limbaj cu masculinul, care poate include femininul („*logodnicul*” + „*logodnica*” = „*logodnicii*”), în timp ce în gramatică „masculin” și „feminin” sunt, firește, termeni exclusivi [trad. n.] (Coseriu 1977: 97).

Evident, există și termeni generici („neutri” ca semnificație): *mamă + tată = părinți*⁹; *fiu + fiică = copii*¹⁰ (cf. Coșeriu 2000: 207). În general, această situație a masculinității gramaticale „dominante” este asemănătoare în toate limbile romanice. În schimb, în limba germană se întâlnește o situație inversă, și anume unele cazuri în care femininul poate include masculinul. De pildă, pluralul pronumelor personale de la persoana a treia coincide în germană cu femininul singular (*sie*). Iar faptul cel mai interesant este că, în aceeași limbă, termenul neutru pentru ‘frate + soră’ (adică pentru rom. *frați*), *Geschwister*, este derivat din *Schwester* ‘soră’, și nu din *Bruder* ‘frate’ (*ibidem*: 203; cf. și Jespersen 1965: 189).

5.2. Mergând spre nivelul lexical, deosebit de interesant mi se pare faptul că – în mai multe limbi, conform logicii mai sus menționate – termenul generic *om* poate însemna atât ‘non-femeie’, cât și ‘non-femeie + femeie’, adică ‘ființă umană în general’ (vezi Coseriu 1977: 70–71; Coseriu 2016: 119–121). Așa stăteau lucrurile în limba latină, unde *homo* putea desemna atât ființa umană în general (deci, inclusiv femeia), cât și bărbatul ca atare. Mai departe, în interiorul clasei, termenii pozitivi aflați în opoziție erau *vir* ‘bărbat’ și *femina* ‘femeie’. Aceste distincții s-au păstrat și în limba română: *om* înseamnă și ființă umană în general, dar și bărbat, în timp ce distincțiile suplimentare sunt date de termenii *bărbat*, respectiv *femeie*¹¹. În schimb, în germană termenul generic este *Mensch*, în timp ce opoziția de gen/sex se realizează prin cuvintele *Mann* și *Frau*.

6. Oricât ar părea de ciudat, ideea de „masculinitate tolerantă” a limbii române este dovedită chiar de utilizarea cuvântului *bărbat*. Înainte de a arăta cum s-a ajuns la o atare situație, este necesar să prezint ce s-a petrecut (de la latină la română) cu conținutul semantic al cuvântului *om* (< lat. *homo*), care a acumulat între timp și alte accepții.

6.1. Am precizat deja că limba română nu a moștenit lat. *vir* ‘bărbat’. Trebuie spus, însă, că româna a păstrat un derivat de la *vir*, și anume pe *vârtute* (< lat. *virtus*, -*utis*, de unde și fr. *vertu*), însemnând ‘putere, vigoare, curaj’ (cf. și v.gr. *andreia* ‘bărbăție, curaj’ < *anér* ‘bărbat’; vezi diferitele implicații la Meillet 1965: 273, unde este discutat și modul în care lat. *virtus* a fost afectat de v.gr. *areté*).

Dispărând *vir*, termenul generic *homo* va fi câștigat și ceva din înțelesurile celui dintâi. Așa se explică de ce, în limba populară, *om* cunoaște o serie de particularizări semantice:

(1) *om* cu sensul de ‘bărbat’, în opoziție cu *femeie* (opoziție de sex);

⁹ În alte limbi, pentru semnificația ‘părinți’, vezi it. *genitori*, fr. *parents*, germ. *Eltern* etc.

¹⁰ În alte limbi, pentru ‘fiică + fiu’, vezi fr. *enfants*, germ. *Kinder*, engl. *children* etc.

¹¹ Distincțiile s-au păstrat, însă ultimii doi termeni, *vir* și *femina*, au fost înlocuiți. Astfel, *bărbat* provine din lat. *barbatus* ‘cu barbă’, în timp ce *femeie* provine din lat. *familia* (deci, fără legătura cu lat. *femina*).

(2) *om*, cu sensul de ‘soț’ (cf., pentru franceza populară, și Meillet 1965: 277–278)¹².

6.2. La rigoare, dacă semnificatul lingvistic exprimă (în calitatea sa de concept) universalul și dacă universalul este legat obligatoriu (după cum ne învață Aristotel) de necesar, atunci ne putem întreba ce anume definește esența omului, care este calitatea *sine qua non* ce condiționează plasarea unor indivizi în «clasa omului», care este rațiunea (*quid*-itatea) pentru care numim *om* omul.

6.2.1. Definind «omul», filosofia ne-ar spune că este „ființa rațională” sau „ființa cuvântătoare” (adică dotată cu *lógos*, ce înseamnă deopotrivă ‘rațiune’ și ‘limbaj’) ori „animalul politic (și social)”, ori, eventual (cum ar cere și antropologii), „ființa bipedă” ș.a.m.d. Numai că, iată, creându-și și transformându-și limba, simplul vorbitor nu prea ține seama de filosofie sau de știință, bazându-se în delimitarea realului pe intuiție.

6.2.2. Intuiția vorbitorului comun nu are în vedere, în cazul cuvântului *om* (adică al semnificatului/conceptului acestuia), nici inteligența, nici socialul, nici mersul biped (și, pesemne, nici bunătatea) ca atribute necesare ale «omului». Trăsătura determinantă pare să fie «bărbăția», în sensul de ‘curaj’ sau de ‘putere fizică/vigoare’. Desigur, este o viziune mai degrabă misogină, nedreaptă, însă nu în totalitate. Intuiția aceasta (dusă la extrem, totuși) este atestată, pentru un grai românesc, de Traian Herseni:

În Țara Oltului, *om* propriu-zis se chema numai bărbatul, nu și femeia, dar numai *bărbatul însurat*, nu și feciorul sau băiatul, iar din bărbății însurați, de regulă numai cei „în puterea vârstei”, nu și moșnegii sau bătrânii (*apud* Brâncuș 2004: 133).

6.3. Ziceam că perspectiva nu este în totalitate nedreaptă, întrucât ideea de «bărbăție», în viziune românească, a încetat demult să se refere exclusiv la bărbați. Într-un material (*Bărbat bătrân?*) dedicat sărbătoririi lingvistului Al. Graur (la împlinirea vârstei de 85 de ani), Ion Coja a dovedit că o formulă precum *bărbat bătrân* contrazice normele limbii române:

Așadar, în „concepția” limbii române esența *bărbatului* este *bărbăția*, adică nu masculinitatea, apartenența la sexul masculin, ci bărbăția, forța, vigoarea, curajul (Coja 2003: 347–351).

6.3.1. De vreme ce bătrânețea este asociată cu slăbiciunea (nu doar cu înțelepciunea), am avea de-a face cu o contradicție în termeni, cu o incompatibilitate logico-semantică. Mai mult decât atât, în românește se poate spune *femeie bărbată*, iar verbul *a îmbărbăta* și adverbul *bărbătește* se aplică foarte bine și în cazul femeilor, copiilor etc. Până și câinii pot fi „mai bărbați” (cum găsim în versurile din balada populară *Miorița*: „Și câni mai bărbați...”).

6.3.2. Cineva ar putea obiecta că sintagma *femeie bărbată* este una fie greșită, fie utilizată ironic (vezi *supra*, 3). Aceasta fiindcă actualmente mai toată lumea se raportează la un citat dintr-o comedie scrisă de Caragiale. Este vorba de cunoscuta replică rostită de personajul Tipătescu, care, de emoție, adresându-se amantei panicate,

¹² Sensuri pe care *homo* le dezvoltase încă din latina dunăreană, după cum o atestă o serie de inscripții balcanice; și italiana populară, și franceza populară prezintă aceleași semnificații speciale ale lui *uomo*, respectiv *homme* (cf. Brâncuș 2004: 132–133).

pare că nu-și găsește pe moment cuvintele potrivite: „Zoe! Zoe! Fii *bărbată...*” (I.L. Caragiale, *O scrisoare pierdută*, actul IV, scena V). În realitate, contextul comic transmite impresia că adjectivul *bărbată* este întrebuințat nefiresc. Așa se întâmplă și în parodia *Chinurile lui Ulise*, scrisă de G. Topîrceanu: „Deci cam în chipul acesta plângând cu *bărbată* strigare/ Bietul Ulise gemea, gata să sară în valuri”¹³. Alteori, însă, într-un alt context, replica este cât se poate de normală. Într-un basm popular cules de un contemporan al lui Caragiale, Petre Ispirescu, un voinic îi spune mamei (care îl implorase să nu plece într-o călătorie periculoasă) următoarele: „Fii *bărbată*, mamă, ține-ți firea până mă voi întoarce, și ai să fii veselă și sănătoasă ca piatra, după ce vei bea apă vie” (P. Ispirescu, *Voinicul cel fără de tată*).

7. Cred că discuția ar spori în claritate dacă am apela la o altă distincție coșeriană, cea dintre «semnificat lexical» și «semnificat categorial». *Semnificatul lexical* este semnificatul de bază, care se referă la ceea ce este intuit ori captat (prin aprehensiune) în realitatea extralingvistică (de pildă, „modul-de-a-fi-alb” sau „modul-de-a-fi-negru”), în timp ce *semnificatul categorial* se referă la cum este intuită esența în cauză (ca adjectiv, substantiv, verb sau adverb; doar aceste patru posibilități există). Bunăoară, în spaniolă, pentru astfel de semnificate lexicale, există toate cele patru tipuri de semnificate categoriale: *blanco*, *blancura*, *blanquear* și *blancamente*, respectiv *negro*, *negrura*, *negrear* și *negramente* (vezi Coseriu 2016: 67–68). Ceea ce este comun tuturor celor patru termeni din cele două serii reprezintă semnificatul lor lexical. Este necesar să adăugăm că întotdeauna semnificatul lexical trebuie să se prezinte într-o limbă, mai întâi, ca un anumit semnificat categorial primar. Așadar, semnificatul lexical trebuie să apară fie ca substantiv, fie ca adjectiv etc., ceilalți termeni dintr-o eventuală serie obținându-se apoi de la acesta prin conversiune sau prin derivare (*ibidem*: 69).

8. Așadar, în limba română actuală, în cazul cuvântului *bărbat* ar trebuie să distingem deja două semnificate lexicale (unul luat ca substantiv, iar celălalt ca adjectiv), fiecare dezvoltând apoi propria serie de semnificate categoriale.

8.1. Avem surprinsă mai întâi ideea sau noțiunea de ‘masculinitate’ în substantivul *bărbat*₁ (care provine din adjectivul lat. *barbatus*, care la origine însemna ‘înzestrat cu barbă’, ca atribut al masculinității). De la acesta s-a format ulterior substantivul *bărbăție*, cu sensul exclusiv de ‘înzestrare sexuală’. Utilizat fie ca substantiv (cel mai adesea), fie ca adjectiv, cuvântul *bărbat*₁ nu se asociază cu sexul feminin decât în mod peiorativ. De altminteri, în asemenea cazuri este preferat derivatul *bărbătoasă*. Se zice despre o fată sau despre o femeie că este *o fată/femeie bărbătoasă*, atunci când înfățișarea sa fizică se apropie de cea a unui bărbat.

8.2. În adjectivul *bărbat*₂ avem surprinsă ideea sau noțiunea de ‘curaj’. Acest semnificat lexical, creat sub formă adjectivală ca semnificat categorial primar, a produs ulterior toate cele patru semnificate categoriale posibile: substantivul *bărbăție* ‘curaj’, verbul *a îmbărbăta* ‘a încuraja’, adjectivul *bărbătesc* și adverbul *bărbătește*. Curajul fiind o virtute general umană, o atare calitate poate fi identificată și în cazul femeilor; de aceea, toate aceste cuvinte derivate pot fi asociate cu termeni care desemnează sexul feminin ori un anumit comportament feminin.

¹³ Într-adevăr, în traducerea (parodiată de Topîrceanu) oferită de George Murnu *Odiseei* lui Homer, apare frecvent adjectivul *bărbată*, asociat fie cu *inimă*, fie cu *sine* (cel mai adesea), fie cu *fire*, dar nu și cu *strigare*.

9. Referindu-ne la „masculinitatea tolerantă” a limbii române, am avut în vedere o posibilitate lingvistică, concretizată și în norma limbii noastre. În realitate, în acest caz, nu limba română în sine este tolerantă, ci vorbitorii de limbă română, a căror conștiință lingvistică a putut accepta fără probleme ca o virtute umană (preponderent masculină), desemnată printr-un termen specific masculinității (și prin derivatele acestuia), să fie atribuită – sub același nume și fără vreo nuanță peiorativă – și sexului feminin. Nu ar fi singura situație de acest tip. Să ne reamintim că în limba ebraică cuvântul care înseamnă ‘femeie’, *ishah*, este un derivat de la cuvântul *ish* ‘bărbat’ (de vreme ce Eva însăși luase naștere din coasta lui Adam). De altminteri, și în limba latină există termenul *virago* (însemnând ‘femeie războinică, eroină, amazoană’), care s-a format de la lat. *vir* ‘bărbat’. De aceea, traducând *Biblia* în latinește în sec. IV d.Hr., Sf. Ieronim întrebuițează în *Vulgata* lui cuvintele *Vir* pentru ‘bărbat’ și *Virago* pentru ‘femeie’, tocmai pentru a reda jocul de cuvinte din *Geneza* (2:23), *ish* > *ishah*. Se cuvine să observăm, însă, că în românește paradigma este completă, deoarece întâlnim aici toate semnificațiile categoriale posibile pentru noțiunea de ‘curaj’ pornind de la cuvântul *bărbat*.

10. Cercul prin studiile de semiotică un aforism de sorginte chinezească (atribuit, de regulă, lui Confucius) care sună – cu ușoare variațiuni – cam așa: „Când înțeleptul arată spre lună, idiotul se uită la degetul acestuia”. Specialiștii domeniului au adaptat zicala, adăugând că, într-o asemenea împrejurare, cel care se uită la deget este fie idiot, fie... semiotician. Excluzând idiotul din această discuție, fiindcă nu se pune aici problema neînțelegerii codului întrebuițat, nu-mi rămâne decât să spun că – *mutatis mutandis* – cel care se uită (cu lupa, eventual) la cuvinte este fie „lingvistul naiv”, fie lingvistul profesionist. Deși cel dintâi greșește frecvent în explicațiile sale, ceea ce îl animă este o stare care îl însuflețește și pe cel de-al doilea, și anume mirarea, darul de a se minuna în fața lucrurilor pe care alții le iau ca atare.

Bibliografie

- Brâncuș 2004: Grigore Brâncuș, *Istoria cuvintelor. Unitate de limbă și cultură românească*, ediția a II-a, București, Editura Fundației „România de Măine”.
- Coja 2003: Ion Coja, *Îndreptarea îndreptarului ortografic, ortoepic și de punctuație*, Iași, Editura Junimea.
- Coseriu 1973: Eugenio Coseriu, *Lezioni di linguistica generale*, Torino, Editore Boringhieri.
- Coseriu 1977: Eugenio Coseriu, *Principios de semántica estructural*, Madrid, Editorial Gredos.
- Coseriu 1981: Eugenio Coseriu, *Lecciones de lingüística general*, Madrid, Editorial Gredos.
- Coseriu 1992: Eugenio Coseriu, *Competencia lingüística. Elementos de la teoría del hablar*, Madrid, Editorial Gredos.
- Coșeriu 1994: Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992–1993)*, supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII, 1992–1993, seria A. Lingvistică, Iași.
- Coșeriu 1996: *Lingvistica integrală*, Interviu cu Eugeniu Coșeriu, realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Coșeriu 2000: Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, Cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Chișinău, Editura Arc.
- Coseriu 2016: Eugenio Coseriu, *La semántica en la lingüística del siglo XX. Tendencias y escuelas*, Prólogo: Gregorio Salvador, Edición e Introducción: Maximiano Trapero, Madrid, Arco/Libros.
- Dumistrăcel 1997: Stelian Dumistrăcel (în colaborare cu Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu), *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iași, Editura Academiei Române.

- González 2015: José M. González, *Diachrony in Synchrony*, în idem (ed.) *Diachrony. Diachronic Studies of Ancient Greek Literature and Culture*, Walter De Gruyter GmbH, p. 1–14.
- Jespersen 1965: Otto Jespersen, *The Philosophy of Grammar*, New York, The Norton Library.
- Meillet 1965: A. Meillet, *Le nom de l'homme*, în idem, *Linguistique historique et linguistique générale* [tome I], Paris, Librairie Honoré Champion, p. 272–280.
- Munteanu 2012: Cristinel Munteanu, *Ancheta dialectală ca dialectică* sui generis (*sau despre un alt fel de Socrate*), în „Studii și cercetări științifice”, Seria Filologie, Bacău, nr. 28, p. 25–28.
- Munteanu 2013: Cristinel Munteanu, *Frazeologie românească. Formare și funcționare*, Iași, Institutul European.
- Munteanu 2014: Cristinel Munteanu, *Problema «semnificatului unitar» la Eugeniu Coșeriu (cu o aplicație la cuvântul român)*, în Acad. Marius Sala, Maria Stanciu Istrate, Nicoleta Petuhov (editori), *Lucrările celui de-al cincilea simpozion internațional de lingvistică, București, 27–28 septembrie 2013* (Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”), București, Editura Univers Enciclopedic Gold, p. 564–580.
- Munteanu 2016: Cristinel Munteanu, *On the Tolerant Masculinity of the Romanian Language*, în Andy Pușcă, Constantin Sandache, Fănel Teodorașcu (Eds.), *Sexism – Topical Issues. Case Studies. Perspectives*, Saarbrücken, Lambert Academic Publishing, 2016, p. 113–121.
- Petraș 1999: Irina Petraș, *Limba – stăpâna noastră. Încercare asupra feminității limbii române*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.
- Vasile 2015: Cristian Vasile, *Zoe, fii bărbat!* *Despre medalia „Bărbăție și Credință”*, în „Jurnalul de Argeș”, <http://www.jurnaluldearges.ro/index.php/actualitate/item/12315-zoe-fii-barbata-despre-medalia-barbatie-si-credinta> (11.03.2015).

When the Speaker Is Not Right. Some Remarks Regarding the “Masculinity” of the Romanian Language

In this article I have tried to discuss about those speakers who do not accept the others' speech as it is, and who criticize it, despite the fact that they are not professional linguists. According to Eugenio Coseriu, in such situations they manifest themselves as “naive linguists”, often subject to mistakes in their explanations. That is the reason why I thought it necessary to treat firstly, *in extenso*, the concept of “linguistic consciousness”, presenting, as a sample, a study case referring to the “masculinity” of the Romanian language. At the same time, in order to fight back some prejudices of non-linguist speakers, I have dealt with the “masculinity” of the Romanian language from the Coserian integral linguistics point of view. Taking certain linguistic facts as a starting point, one can discuss either about the femininity or masculinity of the Romanian language (or of other historical languages). What is more, it has been noticed that language in itself seems to function according to a special logic, different from the logic of science. I aim to prove the fact that the Romanian language is characterized, at least in one respect, by a “tolerant masculinity”, since it allows the use of the variable adjective *bărbat* ‘manlike’ for the feminine sex as well. In addition, unlike other languages, there is a complete paradigm in Romanian of the categorial significations (adjective, noun, verb and adverb), *bărbat/bărbătesc, bărbăție, a îmbărbăta, bărbătește*, which were formed from the lexical signification of the notion of ‘courage’, rendered by the Romanian term *bărbat* ‘man’.